

párhuzamos osztályok vannak, aránylag könnyen eszközölhető (54. l.)». Az itt ajánlott párhuzamos csoportok életbeléptetését működés helyén indokoltnak látom éppen ezidén, amikor a két első osztályban rendkívül sok az egészen tehetségtelen és nehéz észjárású tanuló, akik nemcsak jobbfejta osztálytársaik haladását gátolják erősen, hanem a redukált, közepes tananyagot is képtelenek lesznek elvégezni.

3. A beszédgyakorlatok a magára hagyott tanár kezén, ki úgyszólván csak találomra, rendszertelenül és metodikus fokozatosság nélkül él velük, okvetlenül elsekélyesednek, maradandó értékük pedig semmi: azért a tankönyvírók figyelme felhívandó rájuk. Legjobb volna külön kis módszeres *conservatoire* készítése.

4. Új stílusgyakorlatok szerkesztését már Philipp Kálmán sürgette a M. P.-ban, olyanokét, melyeket az új Utasítások ajánlanak, hogy «legjobb volna, ha a tanulók mindig olyan, a tárgyalat német olvasmányok alapján szerkesztett magyar szöveget kapnának fordítási gyakorlatul, mely megfelel nyelvi készütségüknek s amely a nyelvtani órákban ismételt, illetőleg tanult alak- és mondattani jelenségeknek bővebb, írásbeli begyakorlására ad alkalmat». Tehát a stílusgyakorlati tankönyvek helyett ajánlatosabb lenne a szaktanárnak esetről esetre készült szövegezése.

5. Minthogy a grammatikai tanítás elejétől fogva a magyar nyelvre való tekintettel folyik, meg kellene próbálni egy olyan német nyelvtan szerkesztését, mely a magyar grammatikai észjárást követve, teljesen mellőzze az indogermán kategoriákat, pl. deklinációt. Sőt tán megvalósítható volna iskolai célokra egy összehasonlító grammatika is, milyent németben ismerek, mely lehetőleg áttekinthetően egymás mellé állítsa a magyar, német, francia, sőt esetleg latin és görög nyelvnek is egymástól eltérő sajátságait. *Fürst Aladár.*

IRODALOM.

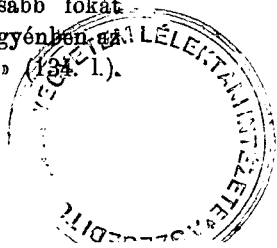
Nógrády László dr.: A gyermek és a játék. Gyermektanulmányi Könyvtár. I. Budapest, 1912. 8°. 301 l., 5 kor.

A gyermektanulmányozás sajátos módszereivel s ezek közül is a legkevésbé megbízhatóval, a gyermekek vallomásaival keres Nógrády László dr. feleletet arra a kérdésre, hogy mi is hát a játék. Nem elégíti őt ki sem a Schiller—Spencer-féle elmélet, mely a játékot erők fölségének tekinti s a játékot, művészetet velejében egynek veszi. Nem elégíti őt ki a Gross elmélete sem, mely a gyermek játszó tevékenységét egy későbbi élet számára való készülés, a «begyakorlás»

egy nemének tekintti. Nem elégíti ki még Wundt felfogása sem, aki szerint a gyermek a játékban a művészetek különböző fajtáit egyesíti: a táncot, az éneket, a drámát és az epikát. És annál kevésbé felel meg neki Szemere véleménye, mely a játék pszichológiáját éppenséggel megoldhatatlannak mondja azért, mert az állati és gyermeki játékok csak objektív tüneteket adnak, de hiányzik belőlük a belső lelki folyamatokra való eszmélés. Ezért fordult Nógrády dr. magukhoz a gyermekekhez kérdéseivel, hatezer kérdő-lapon, megkérdezvén tőlük először, hogy: mit szeretsz játszani? másodsor, hogy: miért éppen ezt? Hatezer gyermek vallomásától, akik közt 3—21 évesek voltak, városiak, falusiak vegyest, fiúk és leányok, egészségesek és testi fogyatkozásban szenvedők, hatezer vallomástól az ember: ennyi fáradtságot, statisztikát, táblázatot, görbét, számoszlopot összevéve, valami nagy és jelentős eredményt vár. S az eredmény, amelyre végezetül eljutott, röviden összefoglalva körülbelül ez: «A gyermeket a játékra a fejlődést szolgáló ösztönerő sarkalja s ezen ösztönerő kielégítéséből fakad az a jóleső, az a gyönyörködő, az a mindennél kedvesebb és soha meg nem szünő öröm, mely a játszó gyermeket eltölti.» «A legélénkebb, legszínesebb a játék élvezetének öröme a 8—14 éves gyermekben.» «A 3—6 éves gyermek s a már felnőtt ifjú játszik a legkevesebb játékfajtát s okol a legszegényesebben.» A játék természete a gyermeknél s a felnőttél egészen különböző. Míg a felnőttél a pihenés a játék igazi célja s az erőfogyasztás rekreálására való, addig a gyermeknél a játék oka a «fejlesztő ösztönök» s célja «fejlődés», tehát «a gyermek fejlődésének biológiai jelensége». Alig hiszem, hogy akármennyire híve is valaki a gyermektanulmányozás exakt módszereinek, ebben a feleletben valamiféle csalódást ne érezne. Alig hihető, hogy e feleletek akár a játék elméletével foglalkozó esztétikusnak, akár a játék gyakorlati alkalmazása iránt érdeklődő pedagógusnak valami kézzelfoghatót nyujtsanak. Úgy látszik tehát, hogy vagy a módszerben van valami hiba, vagy a kezelésében, vagy — ami sokkal valószínűbb — mégis csak azoknak van igazuk, akik a lélek legmélyén végbemenő esztétikai érzetek folyamatait nem exakt jellegű mérőszerszámokkal közelítik meg, hanem finom feltevésekkel. Mert ezeknél a megállapításoknál minden eddigi feltevés is többet mond akár az esztétikus számára, akár a nevelőnek. Körülbelül kétszáz oldalra van szüksége a könyv szerzőjének, hogy ezt a megállapítást leszűrhesse és eközben hosszasan cáfolja mindazokat az ellenfeleit, akik úgy fogtak a játék magyarázatához, hogy nem kérdezték meg a gyermekeket. Csak az új tanokon buzgó naiv lelkeség vetheti szemére egy Spencernek, Wundtnak, Kantnak, Grossnak, hogy az ő elméleteik kevésbé értékesek a mi számunkra azért, mert bennük

nem tornyosulnak ekkora számoszlopok és nincs ilyen adat-apparátusa az ő okfejtéseiknek. «Nem külső megfigyelésekkel, hanem gyermektanulmányi adatokkal dolgozunk. A mi igazságaink nem szubjektív, hanem objektív igazságok, a gyermek igazságai.» Azt hiszem, maguk a gyermektanulmányozás elfogulatlan és régi munkásai azok, akik maguk legnagyobb fenntartással fogadnák el a gyermek ez igazságait. S ha már a gyermek igazságait elfogadják is, kérdés az, hogy a belőlük vont következtetések útján is mindenütt követik-e a szerzőt. E következtetések ugyanis sokkal többször csillogtatják a merész dialektika szellemét, mint «az objektív igazságokéit». Az ilyen szembeállítások például merőben tudománytalanok, mint az itt következő: «Azt tapasztaljuk, hogy egyik művész műveit könnyedén alkotja, szinte játszva, de ennek az ellenkezőjét is tapasztalhatjuk nem egy kiváló, nagytehetségű művésznél. Ezzel szemben megállapíthatjuk azt, hogy a játéktevékenységben a gyermekek közt semmiféle különbséget sem látunk. Minden gyermek könnyen játszik és egyformán.» Nyilvánvaló, hogy itt vagy véletlen, vagy merész összekeverése van a pszichikai és materialis fogalmaknak, mert hiszen a művész kifejezésbeli tehetségével párhuzamba lehet állítani azt a nehézséget, mellyel a gyermek a maga házikóját felépíti vagy babáját szétszedi. «A művészi alkotást és a gyermek játékát még az is elválasztja egymástól, hogy a művészt az alkotás kimeríti, míg a gyermeket a játék soha.» De vajjon a beleunás, mellyel a gyerek a játékot félredobja, nem első etappeja-e a kifáradásnak s nem kezdődik-e a művész fáradtsága is mindig egy lappangó beleunással? . . . Sok ilyen könnyedén felröppentett érvet lehetne itt még összeszedni s bonckés alá venni. Mit szóljunk ahhoz, amikor éppen egy «gyermektanulmányozó» munkájában olvasunk ilyen passzust: «A gyermekek jellembeli abnormitása ép onnan ered, mert a gyermek hamar elszokik a játéktól.» Mily gyorsan be lehetne csukni a börtönöket és javítóintézeteket, ha ez igaz volna!

Attól, aki a gyermekélet e jelenségeit biológiai alapon figyeli meg, meglepő az olyan elkülönzés, mint ez: Ösztönrel születik az állat is, a gyermek is, de a kettő között nagy a különbség mégis. Az állat ösztönei egy bizonyos fejlődési kört írnak le, ezen a körön túl nem fejlődhetnek s bár szellemi életről az állatnál is szólhatunk, ez a szellemi élet halvány, igen elmosódott, még a legfelsőbb állatnál is. (Vajjon a vizslák szaglási asszociációi is halványak, elmosódottak?) Kissé homályos fogalmazású s ezért nagy bizonytalanságra vall ez a mondat is: «Az állatnál az értelmi tevékenység legmagasabb fokát az utánczás tényeiben látjuk, míg az embernél a gyermekegyénben az utánczásban csillan fel az értelmi tevékenység első sugára» (194. l.).

Ha ez azt akarja mondani, hogy a gyermeknél már ott kezdődik az értelmi funkció, — az utánzással — ahol az állatnál megszűnik, akkor tévedés van benne, mert mindkettő életében az első mozgásoktól a létfenntartás raffinált alkalmazkodó tehetségéig az utánzásnak domináló szerepe van.

Nem lehet tehát azt mondani, hogy a kérdésnek lélektani oldalát ezek a szigorúan exaktaknak beállított módszerek jelentősen előbbrevítették volna. S nem hihető, hogy éppen a gyermektanulmányozók táborában is észre ne vegyék ama néhány technikai hibát, mely e «szigorúan objektív» kezelésbe becsúszott. Hogy például a szerző számadatai összeállításában mindenütt a számtani középárral dolgozik, mikor ma már mindenütt a valószínűségi közepes szokták kikeresni a pszichológusok; hogy, mint a IV. táblázatban teszi: egy kalap alá foglalja a normális és a vak gyermekeket, hogy ilyeneket mond: «a lelki tevékenység a fizikum fiziológiai jelensége» (mintha a pszichikai faktornak semmi szerepe sem volna), ezek olyan tévedések, melyek a legintranzigensebb gyermektanulmányozót is megingathatják a Nógrády igazságainak «objektivitás»-ára nézve. Viszont a «régimódi» pszichológusok között bizonyára egy sincs, aki csak úgy könnyedén, lelkiismeretfurdalás nélkül írná le ezt a mondatot: «Érdekes, hogy egyesek még az olyan tevékenységet is, mint az, hogy a gyermek álomban szopik, sír, kacag, a gyermek képzeleti tevékenysége közé sorozzák, holott ezek nem egyebek, mint reflex-mozgások». Nagy zavarban volnék, ha most hirtelen meg kellene határoznom ez álomban jelentkező mozgások lényegét. De két dolog bizonyos. Az egyik az, hogy ma Freud elméleteinek ismerete után a gyermek álomban való szopási mozgatait egy kalap alá vonni a sírással, nevetéssel, csak így odavetve, nem lehet. A másik, hogy ezeket pusztán reflex-mozgásoknak nevezni éppen olyan semmitmondó meghatározás, mint jelző nélkül mondani róluk, hogy «mozgások», vagy «életjelenségek», vagy más efféle semmiséget.

Nem ok nélkül emelem ki ezt a példát és ezt a nevet, mert Nógrádi könyvében egyetlen-egyszer sem foglalkozik Freuddal s az ő elméletével és a könyvben általában is nélkülözzük mindazokat a pszichológusokat, akik nem a játékelméleten vagy a gyermektanulmányozáson keresztül váltak a szerzőre nézve érdekessé. Nélkülözzük még oly jeles és ilyfajta munkákban mellőzhetetlen gyermekpszichológusok tanulságait is, mint az amerikai Dewey, Münsterberg és az ő követőikét s velük együtt annak a gondolatnak a kifejezését, hogy a játékban is miként mutatkozik meg a szellemi élet biogenetikai törvénye.

Könyvéből egyoldalúsága miatt könnyen azt a benyomást kap-

hatja valaki, mintha a gyermek életében a játéknak volna a legfontosabb, sőt egyedülvaló szerepe és mintha a játék valami egészen különvaló jelensége volna a gyermek életének.

A pszichológiai résznél sokkal szerencsésebb a könyv második része, mely a játék pedagógiájával foglalkozik, felölelve annak hatását az egészségre, az értelmi és érzelmi nevelésre, a művészi nevelésre stb. De az előbbi rész túltengő volta miatt itt nagyon gyors tárgyalásra volt kénytelen a szerző. E gyorsaság nemcsak a tárgyalásra vonatkozik, hanem úgylátszik, már az anyaggyűjtésnél is érvényesült, másképp lehetetlen, hogy a szerző ilyeneket irt volna. «Minél jobban női a gyermek, annál több olyan játékot adhatok neki, amely már hasonlít a komoly munkához. A mi intézetünkben a gyermekek, a gimnázium hetedik, nyolcadik osztályos tanulói műhelymunkát végeznek. Egy-egy fizikai szerszámot maguk készítenek, maguk javítanak ki. S e tevékenység, bár játékszerű, mégis lényegében, céljában komoly». Ennyi és egy szóval sem több az, amit Nógrády dr. háromszáz oldalas könyvében a reformpedagógia egyik legjobban bevált disciplinájáról: a munka iskolájáról velünk közölni érdemesnek tart. Egy házat lehetne megtölteni azzal az irodalommal, amely arról számol be, hogy a játékot miként kapcsolják az esztergályozó padhoz, a kerthez, a könyvkötőműhelyhez, a sokféle szerszámhoz és Nógrády dr. beéri annyival, amennyit neki «a mi iskolánk» nyújtott. A játéknak a klasszikus nevelésben való szerepéről s Montaigne, Fröbel s mások e téren való hatásáról dicsérendő pontossággal szól. De a régi játékszerekről, amelyeknek Hildebrandt könyvében nagyszerű gyűjteménye van, igen keveset szól, a modern drezdai, müncheni és másutt is már divatba került játékokat pedig úgy látszik csak egy német revü felületes közléséből, vagy csak annak magyar kivonatából ismeri, mert így ír róluk: «Egy német folyóirat ép arra mutat rá, hogy a mai kor modern impresszionizmusa miként befolyásolja a gyermekjátékgyárosokat. Sőt nemcsak ezeket, hanem hatását látjuk a gyermekképeskönyveken s részben a gyermekirodalmon is. Nekünk minden divathatással szemben azt kell keresnünk, ami a gyermeklélek szempontjából magának a gyermeknek legjobban megfelel, mert a gyermeklélek nem divatick stb.» Nos, ezúttal nem «a divathatással szemben» kell keresnünk az alkalmas játékot, mert ez a tévesen «impresszionista» játéknak nézett játéktípus oly egyszerű és keresetlen, hogy a szerző maga is az ősi gyermekösztonhöz alkalmazkodó játékot fogja bennük felismerni, ha nem egy német revüből ismerkedik meg velük, hanem szemtől-szembe. Olyanformán aránylanak e játékok az ősi, primitív játékokhoz, mint a mai gyermekrajzok az őseberbarlangja falán talált rajzokhoz. (Erre is, arra is, egy kis felületes-

séggel rá lehetne mondani, hogy «a mai kor modern impresszionizmus» befolyásolta.) Keveset, igen keveset szól itt a gyermekek ösztönszerű játéktárgyairól, majdnem semmit a gyermekek rajzairól és épenséggel semmit a játékorába bevont esztétikai mozgásokról (Kallisthenics, Dalcroze), amelyek felett egy játékkal foglalkozó könyvben még sem szabad szemet hunyni, még akkor sem, ha esetleg felfogásunkkal ellenkezőnek is. Kivált mikor arra is talál teret, hogy a játéknak nemzeti szempontból való szerepét is tárgyalja egy külön fejezetben, ami szerintünk egy kissé túlhajtott szeretete vagy a játéknak, vagy a nemzeti szempontoknak.

A könyvnek ezúttal csak fogyatkozásairól szoltam. Másutt, laikus közönségnek írva, utaltam annak szépségeire is, elsősorban nyelvbeli készségére, könnyű, jó tárgyalási módszerére, a belletrista író finom megfigyeléseire s azokra a kellemes szubjektív kitérésekre, amelyekkel a szerző a maga emlékeivel és gyengéségével tudja befuttatni tárgyát. Itt ezeket csak érintem s ez remélhetőleg nem fogja kisebbiteni a szerző jelentős érdemét, amellyel a magyar gyermektanulmányozás irodalmát egy nagy munkájú könyvvel, egy még remélhetőleg javítandó és bővítendő könyvvel ajándékozta meg. *Nádai Pál.*

L. Dugas, L'Éducation du Caractère. Paris, F. Alcan, 1912., n. 8° XI+258. l.

Dugas e művét rennes-i egyetemi előadásai alapján írta, *Le problème de l'Éducation* c. műve (ism. M. P. 1911.) folytatásául. Fejtegetései szerint a jellem a szervezetnek az egészséghez hasonló normális állapota, nem befejezett, nem változhatatlan; így lehet beszélni a jellem nevelhetőségéről.

A nevelés köréből kizárja az alkalmi-nevelés eszközeit, csak a tervszerű neveléssel foglalkozik. A jellem a moralitás alapjára helyezkedő szilárd akarat, melyet csak úgy irányíthatunk, ha az alkotó elemek közt levő viszonyt, a mellé-, vagy alárendelést ismerjük. A jellemet formáló tudomány első megalapítójául Stuart Millt tekinti, kire gyakran hivatkozik is.

A nevelés lehetőségét vizsgálva, a pedagógiai-fatalizmus merev álláspontjáról ezt kilátástalannak tartja. Nagy gyöngéje ez álláspontnak, hogy előre ítél ismeretlenről, mert hiszen a jellem csak a tettekből, a tapasztalatból ismerhető meg, már pedig a cselekvésre a nevelésnek irányító hatalma van. Ez álláspont szélső képviselői Schopenhauer, Ribot, G. Le Bon stb. is csak az etikai determinizmus alapján állhatnak meg, amennyiben a «mindent akaró» neveléssel szemben felállítják az áthághatatlan korlátokat, melyek a gyermek természetében jutnak kifejezésre. A Schopenhauer-féle meghatározást, hogy: «Mindenki az, aki